

च त्रयोदशाक्षरा । लक्षणमुक्तं यथा, कन्दोमञ्ज-
र्याम् ७ ।

“सज्जताः सगौ च कथितः कलहंसः” ।

अस्योदाहरणमुक्तं तत्रैव । यथा,

“यमुनाविहारकुतुके कलहंसो

व्रजकामिनी कमलिनीकृतकेलिः ।

जनचित्तहारिकलकण्ठनिनादः

प्रमदं तनोतु तव नन्दतनूजः” ॥

सिंहनादः कापि ॥)

कलहनाशनः, पुं, (कलहं नाशयतीति । कलह +
नश् + शिच् + ल्युः । अस्य कलहनाशकता का-
र्मण्यविद्यायां प्रसिद्धा ।) पूतिकरञ्जः । इति
शब्दमात्रा ॥

कलहप्रियः, पुं, (कलहः प्रियो यस्य ।) नारदः ।
इति महाभारतम् ॥ (कलहप्रिये त्रि ।) यथा
गोः रामायणे ५ । १७ । २७ ।

“दुर्मखोः कपिलाः कृष्णाः क्रोधनाः कलहप्रियाः” ॥

कलहप्रिया, स्त्री, (कलहस्य कलहे वा प्रिया ।)
शारिकापक्षी । इति राजनिर्घण्टः ॥

कलहान्तरिता, स्त्री, (कलहादन्तरिता पश्चात्
परितापमाप्ता ।) नायिकाभेदः । अस्या लक्ष-
णम् । पतिमवमन्य पश्चात् परितप्ता । अस्याः
क्रिया । भ्रान्तिः । सन्तापः । सम्मोहः । निन्दासः ।
ज्वरः । प्रलापादिः । इति रसमञ्जरी ॥ (तथा च
साहित्यदर्पणे ३ । ८६ ।

“चाटुकारमपि प्राणनाथं रोषादपास्य या ।

पश्चात्तापमवाप्नोति कलहान्तरिता तु सा” ॥

उदाहरणमाह तत्रैव । “नो चाटुश्रवणं कृतं न
च दृष्टा हारोऽङ्गितके वीक्षितः, कान्तस्य प्रिय-
हेतवे निजसखीवाचोऽपि दूरीकृताः । पादान्ते
विनिपत्य तत्क्षणमसौ गच्छन्मया मूढया, पाणि-
भ्यामवबध्य हन्त ! सहसा कण्ठे कथं नार्पितः” ॥)

कला, स्त्री, (कलयति वृद्धितो धनं संगृह्णाति सञ्चि-
नोतीत्यर्थः । कल + अच् + टाप् ।) मूलधनवृद्धिः ।
सुद्ध इति भाषा । शिखादि । (यथा रामायणे
१ । ६ । ८ ।

“गीतवादित्रकुशला नृत्येषु कुशलास्तथा ।

उपायज्ञाः कलाज्ञाश्च वैशिके परिनिष्ठिताः” ॥)

अंशमात्रम् । चन्द्रस्य षोडशंशः । (यथा, वक्रोक्ति-
पञ्चाशिकायाम् । “सालङ्कारतया त्वया मम
कथं नेन्दोः कला दृश्यते, पश्यामीन्दुकलां स्फुटं
पुनरिदं लङ्कारता नास्मि यत्” ॥) कालमानः ।
स तु त्रिंशत्कायात्मकः । इति मेदिनी ॥ (“त्रिं-
शत् कः कलाः कलाः” । इति सुश्रुते सूत्रे ६ अः ॥
शरीरस्यांशविशेषो यथा,—

“मांसाच्छ्रु मेदसां तिस्रो यत्कृत्वाऽङ्गोऽनुयर्थिका ।

पञ्चमी च तथाज्ञानां षष्ठीचाग्निधरा मता ।

रेतोधरा सप्तमी स्यादिति सप्तकलाः स्मृताः” ॥

इति पूर्ववर्गं पञ्चमेऽध्याये शाङ्गधरेणोक्तम् ॥)

स्त्रीरजः । नौका । कपटः । इति विश्वः ।

राशेस्त्रिंशद्भागोऽंशस्य षष्ठभागः । यथा,—

“विज्ञानां कला षष्ठा तथष्ट्या भाग उच्यते ।

तल्लिङ्गता भवेद्वाग्निर्भग्नो दादशैव ते” ॥

इति सूर्यसिद्धान्तः ॥ अथ शैवतन्त्रोक्ताश्चतुः-

षष्टिकला लिख्यन्ते । गीतम् १ वाद्यम् २ नृत्यम्

३ नाचम् ४ आलेख्यम् ५ विशेषकच्छेद्यम् ६

तण्डुलकुसुमबलिविकाराः ७ पुष्पास्तरणम् ८ द-

शनवसनाङ्गरागाः ९ मणिभूमिकाकर्म १० शयन-

रचनम् ११ उदकवाद्यम् १२ उदकघातः १३

चित्रायोगः १४ मात्ययथनविकल्पाः १५ श्रेख-

रापीडयोजनम् १६ नेपथ्ययोगः १७ कर्णपत्र-

भङ्गाः १८ गन्धयुक्तिः १९ भूषणयोजनम् २०

येन्द्रनालम् २१ कौचुमारयोगः २२ हस्तलाघ-

वम् २३ चित्रशाकपूपमयविकारक्रिया २४ पान-

करसरागासवयोजनम् २५ सूचीवापकर्मणि २६

सूत्रक्रीडा २७ प्रहेलिका २८ प्रतिमात्रा २९

दुव्यचक्रयोगः ३० पुस्तकवाचनम् ३१ नाटिका-

ख्यादिकादर्शनम् ३२ काव्यसमस्यापूरणम् ३३

पट्टिकावेचवायविकल्पाः ३४ तर्जुकर्मणि ३५

तन्त्रायम् ३६ वास्तुविद्या ३७ रूप्यरत्नपरीक्षा ३८

धातुवादः ३९ मणिरागज्ञानम् ४० आकरज्ञा-

नम् ४१ वृत्तायुर्वेदयोगः ४२ मेघकुक्कुटलावक-

युद्धविधिः ४३ शुकशारिकाप्रलापनम् ४४ उत्सा-

दनम् ४५ केशमार्जनकौशलम् ४६ अक्षरमुष्टिका-

कथनम् ४७ स्लेखितकविकल्पाः ४८ देशभाषाज्ञा-

नम् ४९ पुष्पशकटिकानिमित्तज्ञानम् ५० यन्त्र-

माटका ५१ धारणमाटका ५२ सम्पाद्यम् ५३ मान-

सीकाव्यक्रिया ५४ क्रियाविकल्पाः ५५ क्लृप्तक-

योगः ५६ अभिधानकोषच्छन्दोज्ञानम् ५७ वस्त्रगो-

पनानि ५८ द्यूतविशेषः ५९ आकर्षक्रीडा ६० बा-

लकक्रीडनकानि ६१ वैनायिकीनां विद्यानां ज्ञानम्

६२ वैजयिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६३ वैतालिकीनां

विद्यानां ज्ञानम् ६४ इति श्रीभागवतटीकायां

श्रीधरस्वामी ॥ कचित् पुनरुक्तं सूचीवापकर्मसूत्र-

क्रीडा इत्येकं पदं तदुत्तरं वीणाढमरकवाद्यानि-

वैतालिकीनामित्यत्र वैयसिकीनामिति च पाठः ॥

(जिज्ञा । यथा वृद्धयोगप्रदीपिकायाम् ३ । ३७ ।

“कलां पराङ्मुखीं कृत्वा त्रिपथे परियोजयेत्” ॥

“कलां जिज्ञां पराङ्मुखामस्य यस्याः सा तथा तां

प्रत्यङ्मुखीं कृत्वा तिष्ठन्ना नाडीनां पथ्याः तस्मिन्

कपालकुहरे संयोजयेत्” । इति तट्टीका ॥ शिवः ।

यथा महाभारते १३ । १७ । १४० ।

“कलाः काष्ठा लवा मात्रा मुहूर्ताहः क्षपाक्षणाः” ॥)

कलाकूलः, स्त्री, (कलयता मात्रयापि आकूलयति व्याकू-

लयतीति । आकूलि इति नामधातोः + अच् ।)

विषम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

कलाकेलिः, पुं, (कलाभिः केलिः विलासो यस्य ।

कलासु केलिर्यस्य वा ।) कामदेवः । इति त्रिकाण्ड-

शेषः ॥

कलाङ्कुरः, पुं, (कलानां अङ्कुरो यत्र ।) सारसपक्षी ।

(न्तेयशास्त्रप्रवक्तृककर्णोत्तुतः ।) कलासुरः । इति

त्रिकाण्डशेषः ॥

कलाचिका, स्त्री, (कलामचति गच्छति प्राप्नोति वा ।

कला + अच् + उपपदे कर्मण्यण् ।) ततः सार्थं कन्

ततश्चापश्चत इत्यच् ।) प्रकोष्ठः । स तु कफो-
गोरघो मणिबन्धपर्यन्तः । इति हेमचन्द्रः ॥

कलाची, स्त्री, (कलां अचति । कला + अच् + अच् ।
गौरादिवात् ङीष् ।) कलाचिका । इति हारा-
वली ॥

कलादः, पुं, (अलङ्कारनिर्माणाय गृह्यस्थैः समर्पि-
तानां स्वर्गादीनां कलां अंशं आदत्ते गृह्णाति ।
अलङ्कारनिर्माणहेतुना गृह्यस्थोपाज्जितधनांशं
वा आदत्ते । आ + दा + कः ।) स्वर्णकारः । इत्य-
मरः । २ । १० । ८ ॥

कलानिधिः, पुं, (कलाः निधीयन्तेऽस्मिन् । कला +
नि + धा + अधिकरणे किः ।) चन्द्रः । इत्यमरः ।
१ । ३ । १४ ॥ (यथाह कश्चित् ।

“अहो महत्त्वं महतामपूष्यं

विपत्तिकालेऽपि परोपकारः ।

यथाऽस्य मध्ये पतितोऽपि राहोः

कलानिधिः पुण्यचयं ददाति” ॥)

कलानुनादी, [न] पुं, (कलं अनुनदतीति । कल +
अनु + नद् + शिनिः ।) रोलम्बः । भ्रमरः । कल-
विज्ञः । चटकः । कपिञ्जलः । चातकः । इति
मेदिनी ॥

कलान्तरं, स्त्री, (अन्या कला अंशः । सुसुपिति
समासः ।) वृद्धिः । लाभः । इति जीलावती ॥ सुद्ध
इति भाषा । (चन्द्रस्य अन्या कला । यथा
कुमारे १ । २५ ।

“पुष्ये लावण्यमयान् विशेषान्

ज्योत्स्नान्तराणीव कलान्तराणि” ॥)

कलापः, पुं, (कलां मात्रां आप्नोति । कला + आप्
+ “कर्मण्यण्” । ३ । २ । १ । इति अण् ।) यद्वा
कला आप्यतेऽनेन “हृल्लप्” । ३ । ३ । १२१ ।
इति घञ् ।) समूहः । (यथा भागवते ४ । २ । ४ । २ ।

“क्रियाकलापैरिदमेव योगिनः

अद्धान्विताः साधु यजन्ति सिद्धये” ॥)

मयूरपिच्छः । (यथा, गोः रामायणे । ५ । ५२ । १३
“संप्रदीप्तकलापाया विप्रकीर्णाश्च वर्हिषः” ॥)

काक्षी । भूषणम् । (यथा कुमारे । १ । ४२ ।

“कण्ठस्य तस्याः स्तनबन्धुरस्य

मुक्ताकलापस्य च निस्तलस्य” ॥

“मुक्ताकलापस्य मुक्ताभूषणस्य” । इति मल्लिनाथः ॥)

तूष्णः । (यथा हेः रामायणे २ । ५२ । ११ ।

“ततः कलापान् सन्नद्धं खड्गौ बद्धा च धन्विनी” ॥)

चन्द्रः । विदग्धः । व्याकरणाविशेषः । इति मे-

दिनी ॥ (यथा, वृहत्सामसाधारः ।

“अधुना स्वल्पतन्त्रत्वात् कातन्त्राख्यं भविष्यति ।

तदाह्वनकलापस्य नाम्ना कालापकं तथा” ॥)

ग्रामविशेषः । यथा, भागवते । ६ । १२ । ६ ।

“देवापरिगमास्त्राय कलापग्राममाश्रितः ।

सोमवंशे कलौ नष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति” ॥

(अख्यविशेषः । यथा महाभारते ४ । ५ । २८ ।

“खड्गांश्च दीप्तान् दीर्घांश्च कलापांश्च महाधनान् ।

विपाठान् क्षुरधारांश्च धनुर्भिर्निदधुः सह” ॥)

कलापकः, पुं, (कलाप + संज्ञायां कन् ।) हस्तिकण्ठ-